

доцент кафедри всевітньої історії Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського (Чернігів)

Однією з умов успішного розв'язання задач політичної, економічної, соціальної інтеграції до Європейського Союзу є чітке усвідомлення себе органічною частиною європейської цивілізації. Проте ментальна інтеграція українців до європейської спільноти завжди знаходилась у доволі складних умовах постійного пресингу ідеологічних систем різних часів.

Сучасна українська публіцистика з притаманними їй євроцентричними настроями відмічає кризу національної ідентичності українців, пов'язану з постійною міфологізацією образу Європи [7, 286]. Відтак, вартим уваги є ретроспективний погляд на проблему, оскільки становлення європейської ідентичності українців проходило в складних історичних умовах. Образ Європи в залежності від політичної кон'юнктури віками міфологізувався владними структурами країни, до складу яких входили українські землі. Негативна конотація концепту «Європа» зазвичай пов'язується з діяльністю радянської пропагандистської машини. Проте, ця традиція значно довшою, набагато складнішою і сягає своїм корінням ще дорадянських часів. Зокрема, у підданні Російської імперії, до складу якої входили землі більшої частини сучасної України, створювався особливий етап свідомості, відбувалось плучне насичення його певними символами та асоціаціями. Водночас проблема бачення Європи пересічними мешканцями периферії XIX – початку XX ст. все ще залишається на майдані дослідницьких інтересів.

Важливу роль у формуванні суспільної думки на регіональному рівні відіграла єпархіальна преса та публіцистика. Відтак цікавим є питання про те, яким чином церковними авторами наповнювався концепт Європи та створювались образи її країн, яку роль вони відігравали у формуванні настроїв різних верств населення, який міф Європи пропонували своїм читачам. Дана розвідка – це спроба пошуку відповідей на окреслені питання на підставі аналізу публіцистичного спадку часопису Чернігівської єпархії православної церкви «Вера и Жизнь», який прийшов на зміну «Чернігівським єпархіальним відомостям» і видавався у 1912–1917 рр.

Православна церква на єпархіальному рівні сформувала доволі активну й високоосвічену еліту, представлену, головним чином, викладачами місцевої духовної семінарії та шкіл. Читальську аудиторію часопису склав «середній клас»: чиновники, купці, освічені робітники, вчителі, офіцери [3]. Враховуючи чисельність цих категорій населення, а також те, що чернігівську періодику читали не тільки мешканці губернії, але й далеко за її межами – на Кавказі, в Казані, Петербурзі, Польщі та інших куточках імперії, доцільно говорити про значний прагматичний потенціал дискурсу цього видання [5, 37].

На сторінках часопису історична доля українських земель не стільки пов'язується з європейською цивілізацією, скільки протиставляється їй. Дискурс журналу яскраво презентує дихотомію Російської імперії як «Європи/не-Європи». З одного боку Старий світ визнається родовищем провідних досягнень науки і техніки, з іншого – розсадником атеїзму, носієм релігійно-моральної кризи, індивідуалізму лібералізму, соціалізму. Характерні атрибути концепту вкладені у лексеми «європейський лиск», «зблудна Європа», які несуть виразне негативне маркування.

Більшість публікацій присвячено історії та сучасному стану релігійного і суспільно-політичного життя Франції та Німеччини, оскільки саме ці західні країни розцінювались як розсадники найбільш ворожого церкви світогляду, раціоналізму, скептицизму та індивідуалізму. Саме розвиток антицерковних настроїв, на думку публіцистів журналу, зрештою і призвів до релігійно-моральної кризи кінця XIX – початку XX ст. Головним вогнищем антиклерикальних настроїв вони зображали Францію – країну, в якій тривала боротьба проти духовенства призвела у 1905 р. до відділення церкви від держави. Особливо різкій критиці автори піддають «абсолютний релігійно-моральний скептицизм» Ернеста Ренана, «антирелігійні принципи» Емілі Золя, Гюстава Флобера, Гі де Мопассана [2, 67].

Презентація концепту «Європа» різко змінюється з початком Першої світової війни. Відбувається перегляд національної ідентичності: на зміну антигезі («православ'я – католицизм») (як дихотомії духовності і бездуховності) приходить антигеза («мілітаризм – пацифізм»). З початком війни образ Франції як ідеологічного ворога відступає на другий план, частота негативного маркування концепту країни різко скорочується.

Натомість полум'я критики зміщується на Німеччину, яка разом з Австро-Угорщиною позиціонується як загроза загальноєвропейській культурі. Якщо Франція була представлена країною атеїзму та морально-етичної деградації, то головною особливістю Німеччини автори вважали розвиток теорії і практики соціалізму. Вони рішуче відкидали соціалістичну ідею, вважаючи її головним носієм матеріалізму та невіри, що зрештою робило її чужою і ворожою «християнському характеру». Даючи таку негативну оцінку соціалізму, автори формували і негативне ставлення до країни, яка сприяла поширенню цього вчення. Зокрема, В. Сокальський наголошував на тій «фанатичній ненависті до Росії», якою проникнуті «всі вожді західного соціалізму» [6, 45].

У довоєний період щодо Німеччини в дискурсі часопису частіше звучали теми, пов'язані з розвитком наук, технічним прогресом, навіть підкреслювалися спільні риси в національних характерах і релігії слов'ян і німців: «... німецькі народи, серед яких головним чином утвердився протестантизм, відпочатку вирізнялись індивідуалізмом, волелюбністю ... певною особливою моральною чистотою. ... Морально-прості і строгі почуття доблесті й мужності відбилися в більш патріархальних і простих релігіях слов'ян і німців» [4, 44]. З початком війни тематика статей різко змінюється, активізується критика германізму, протиставлення «аморального» німецького суспільства православному слов'янському світові. З'являється нова мета – «показати споконвічну ненависть та варварство німців по відношенню до слов'ян [2],

акцентується увага на загрозі колоніальної експансії Німеччини, її замахах на гегемонію в Європі. Численні метафори «німецький вовк», «броньований кулак», «залізний кулак», «ворог добра і правди», «іноземна луппиння», «злаякісна болячка», «гніздо розбійників і злодіїв» виступають потужним прагматичним інструментарієм для створення чергового міфу про ворожу країну. Рефреном з сторінки в сторінку звучать лексеми «звірства», «страждання», «порушення законами честі і совісті», «віроломство і низький цинізм», «ігнорування законів честі і совісті», «неповага до цінності чужого життя». В такий спосіб формується стійкий асоціативний ряд: Німеччина – це неволя, жах і страждання.

Цікаво, що водночас офіційні видання через лексеми «вільна», «благополучна», «більш стерпно, ніж на батьківщині» та ін. створювали привабливий образ далекого і водночас рідного Сибіру, протиставляючи його «чужому» Заходу. Прагматичний потенціал був очевидний: активізувати колонізацію Сибіру за рахунок густонаселених регіонів.

Яскравим прикладом міфотворчості також постає презентація в публіцистичному дискурсі історії Галичини, яку в залежності від політико-ідеологічної ситуації розгортають у діаметрально протилежні боки: то вона австрійсько-європейська, то споконвічно руська, слов'янська земля, яку в ході воєнних операцій «звільняють» і повертають до лона рідних руських земель.

Водночас варто зазначити, що автори часопису розрізняють концепти Європа і Захід. Якщо перший, до якого ментально прив'язуються й українські землі Російської імперії, презентований більш нейтрально і сповнений цивілізаційно-культурологічним змістом, то другий має виразну негативну конотацію.

Таким чином, регіональна православна періодика початку ХХ ст. виступала дієвим інструментом міфотворчості відносно європейської цивілізації. При цьому особливості презентації концепту Європи на сторінках журналу пояснюють, чому західницькі ідеали на початку ХХ ст. були властиві лише частині культурного класу, і не знаходили жодного відлуння в народних масах, породжували або відверте негативне ставлення, або ірраціональну тривогу перед західним світом. А вже тоді православної періодикою формувалась у свідомості більшості населення антитеза Росія-Захід. Пізніше в колективній пам'яті негативний образ Європи загалом і Заходу зокрема посилюється вже радянською ідеологією і перетворюється на потужний вербальний стереотип. Православна ж періодика, яку читали найширші кола, формувала міф «морально-деградованого» Заходу та пропагувала особливий історичний шлях розвитку українських земель, як невід'ємної складової Російської імперії. Спадковність історичної пам'яті зумовлює стійкість подібних історичних міфологем, що почасти й пояснює сьогоденну складність ментальної інтеграції українства до європейської спільноти.

Джерела та література:

1. Богуславский П. Борьба славян и немцев / П. Богуславский // Вера и Жизнь. – 1914. – № 21. – С. 27.
2. Богуславский П. Религиозно-нравственный кризис на Западе: Французское общество накануне отделения церкви от государства) / П. Богуславский // Вера и Жизнь. – 1912. – № 5. – С. 64–71.
3. Бойко А.А. Преса православної церкви України кінця ХІХ – початку ХХ століття: тематика і проблематика. – Автореф. дис.... д-ра філолог. наук. 10.01.08 / А.А. Бойко; Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 31 с.
4. Н-ский Н. Национальность и религия в их взаимоотношении / Н. Н-ский // Вера и Жизнь. – 1914. – № 5. – С. 42–49.
5. Руденко В.Я. З історії Чернігівської періодичної преси // Чернігів – подорож на сто років назад / В.Я. Руденко. – Чернігів: Ахалар, 2009. – С. 36–38.
6. Сокольский В. Изложение и разбор учения социализма / В. Сокольский // Вера и Жизнь. – 1914. – № 10. – С. 31–45.
7. Ткаченко О. Україна на ментальній мапі Центрально-Східної Європи: пошуки ідентичності / Ольга Ткаченко // Вісник Львівського університету. – 2011. – Вип. 35. – С. 277–287.